

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI MATERIALLARIDA TUHMAT VA HAQORAT MASALASINING DUNYO DAVLATLARI QONUNCHILIGIDA TARTIBGA SOLINISHI

Mansurbek Ismoil o‘g‘li Ne‘matov

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Ommaviy axborot vositalari huquqi
yo‘nalishi magistratura talabasi

mansurmg5699@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kun dunyo jurnalistikasida ommaviy axborot vositalari sohasini tartibga soluvchi qonunchilikning, ayniqsa mediada tuhmat va haqoratga oid normalarning so‘z erkinligi, fikrlar xilma-xilligi va tanqidiy yondashuvga qanday ta‘sir ko‘rsatishi va uning o‘ziga xos jihatlari xorijiy tajriba asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: ommaviy axborot vositalari, jurnalistika, jurnalist, tuhmat, haqorat, so‘z erkinligi, lese-majeste.

ABSTRACT

In this article, the influence of the legislation regulating the field of mass media in today's world journalism, especially the norms regarding defamation and insult in the media, on freedom of speech, diversity of opinions and critical approach, and its specific aspects studied based on foreign experience.

Keywords: mass media, journalism, journalist, defamation, insult, freedom of speech, lese-majeste.

KIRISH

So‘nggi yillarda yurtimizda ro‘y berayotgan tarixiy o‘zgarishlar natijasida matbuot va ommaviy axborot vositalari erkin fikr minbariga aylandi. Jurnalistlar va sohaning boshqa fidoyi xodimlari tom ma‘noda xalqimiz manfaatlarining faol himoyachisi sifatida kasbiy faoliyatini amalga oshirishlari uchun ijtimoiy muhit yaratildi.

Ommaviy axborot vositalari mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli o‘zgarishlarni xolis yoritish bilan birga joylardagi mavjud dolzarb muammolarga davlat idoralari va jamoatchilik e‘tiborini qaratib, ularni bartaraf etishga barcha darajadagi rahbarlarni da‘vat etib, undab kelayotganini tahsinga

sazovor. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ko‘p marotaba jurnalistlarning xalqimizga adolatli va to‘g‘ri ma‘lumotlarni yetkazishda roli beqiyos ekani, tinim bilmay o‘z ustida ishlab saviyasini oshirishga harakat qiladigan va buning natijasida xalq saviyasini o‘stirishga hissa qo‘shadigan haqiqiy mutaxassislar bugun rasmiylar va xalq orasida muloqot muhitining yuzaga kelishiga sababchi bo‘lgani alohida ta’kidlanib kelinmoqda.

Hozirda turli mamlakatlarda tartibsizliklar hukm surayotgan bir paytda jurnalistlarning mustaqil va erkin faoliyat yuritishiga bir qator tahdidlar saqlanib qolmoqda. Jumladan, muhim masalalarni ochiq jamoatchilik muhokamasiga tortilishidan saqlanish maqsadida jamiyatda o‘z obro‘-e‘tibori va ta’siriga ega shaxslar tomonidan qonunchilikdagi tuhmat va haqorat bilan bog‘liq normalar jurnalistlarga qarshi adolatsiz tarzda qo‘llanmoqda. Katta moliyaviy qudratga ega kompaniyalar va boshqa tashkilotlar tanqidiy ovozlarni o‘chirish uchun jurnalistlarni qo‘rqitish, ta’qib qilish va qimmatga tushadigan sud jarayonlari orqali ta’sir o‘tkazmoqchi bo‘ladi.

Milliy xavfsizlik qonunlari so‘z erkinligi va ommaviy axborot vositalarini erkinligini cheklash uchun ular tomonidan e‘lon qilinadigan yoki ommaga yetkazish uchun tayyorlangan materiallar mazmunini josuslik, davlatga xiyonat va xorijiy kuchlarning aniq strategik maqsadni ko‘zlangan holda ichki tartibsizliklar keltirib chiqarish niyatida faoliyat ko‘rsatish bilan ayblashi mumkin. Ko‘plab mamlakatlarda soxta xabarlar tarqatilishini cheklash bahonasidan foydalanib tanqidiy materiallarni senzura qilish uchun soxta yangiliklar bilan bog‘liq normalar qo‘llanmoqda.

Dunyo miqyosida tuhmatni jinoiy ishlar bo‘yicha ro‘yxatdan olib tashlash bo‘yicha ishlar ancha sekinlashganiga guvoh bo‘lish mumkin. Dunyoning 160 davlatida hali-hamon tuhmatga jinoyat sifatida huquqiy baho beriladi. Tuhmat ayblovlarini odamlarning internet orqali o‘z fikr-mulohazalarini emin-erkin bildirishiga rahna solmoqda. Bir qator davlatlarda tuhmat va haqorat bo‘yicha qonunlarga kibexavfsizlikka tahdidlar, soxta xabarlar va nafrat ruhidagi nutqqa oid yangi qonunlar kiritildi, mavjud jazo choralari yanada og‘irlashtirildi. Fuqarolar orasida tuhmat va haqoratga oid ishlarning ko‘p ko‘rilishi so‘z erkinligi va jurnalistlarning faoliyatiga salbiy ta’sir etmay qolmaydi. Bunday yondashuv tanqidiy ovozlarni o‘chirishga urinadigan tomonlarning foydasiga ishlaydi. Aksincha, u turli sohalar rivoji yo‘lida mavjud holatga oid aniq fakt va

ma'lumotlarni to'plash hamda ularni ommaga yetkazish yo'lida zahmat bilan mehnat qiladigan ommaviy axborot vositalari xodimlari va professional jurnalistlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi.

Tuhmat – biror shaxs sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini kamsitish, qadr-qimmatini odobsiz shaklda toptash yoki haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni tarqatish, ba'zan ataylab tuhmat qiluvchi xarakterdagi yolg'on ma'lumotlarni ulashishdir[1]. Tuhmat xalqaro huquqiy atama bo'lib, u dunyoning ko'plab mamlakatlari qonunchiligida mavjud. Turli davlatlar qonunchiliklarida u inson sha'ni, qadr-qimmatini, obro'-e'tiborini himoya qilish bo'yicha shaxsiy nomulkiy huquqlarning har xil turlariga nisbatan umumiy atama sifatida qo'llaniladi. Tuhmat so'zi ko'pchilik mamlakatlarda “defamation” shaklida uchraydi. U lotincha “defamatio” so'zidan olingan bo'lib, “tuhmat” degan ma'noni anglatadi. Ushbu atama ingliz, nemis va fransuz tillarida o'xshash “defamation” ko'rinishida ishlatiladi.

Tuhmat – bu biror shaxsning jamiyatdagi va boshqa insonlar oldidagi sha'ni va obro'-e'tiboriga zarar yetkazishni ko'zlab amalga oshiriladigan xatti-harakatdir. Biroq ushbu bayonot to'g'ri bo'lsa yoki qisman haqiqatni aks ettirsa, unga tuhmat deya baho berib bo'lmaydi[6].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqoratga taalluqli tadqiqotlar o'zbek falsafasi, jumladan huquq falsafasi va axloq falsafasida bugungi kunda eng ko'p murojaat etilayotgan va tadqiq etilayotgan ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari va u bilan bog'liq munosabatlarni o'rganayotgan tadqiqotchilar tomonidan mazkur yo'nalishda qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mahalliy mualliflar tadqiqot ishlarida ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat mavzulari falsafiy, huquqiy va pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etib kelinmoqda.

Jurnalistlar o'z ixtisosligidan kelib chiqqan holda turli soha vakillari bilan muloqotda bo'ladi, mas'ullar va mutassadilar e'tiboridan chetda qolib ketayotgan muammolar va masalalarga ommani jalb qilish jarayonida turli sabablarga ko'ra manfaatdor tomonlarning tazyiqi uchrashi, ba'zi hollarda esa jurnalistik surishtiruvlar hamda izlanishlar natijasida to'plab nashr qilingan materiallarda keltirilgan ma'lumot va faktlar ma'lum vaqt o'tganidan so'ng noto'g'ri ekani oydinlashishi yoki o'sha materialda nomi keltirilgan shaxs yoki tashkilot tomonidan

mutlaqo mazmunan teskari ma'lumotlar dalillar asosida e'lon qilinishi mumkin. Bunday holatlarda esa aslida xalq manfaatlarini ko'zlab qalam tebratgan jurnalist aziyat chekishi, kelajakdagi faoliyatida shaxsiy motivatsiyasini yo'qotishi va hattoki butunlay kasbini almashtirishiga majbur bo'lishi mumkin. Zamonaviy tendensiyalarga asoslanilsa, hozirda deyarli elektron ko'rinishga kelib bo'lgan tahririyatlar dolzarb masalalar va ularga oid faktlarni uzoq muddat saqlab tura olmaydi. Ommaga e'lon qilinishi kechikishi natijasida ushbu material o'z ahamiyatini yo'qotib “eskirishi” yoki muhokama qilingan muammo yanada ko'proq odamlarga zarar yetkazishi, qonun buzilish holati davom etaverishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari va jurnalistikadagi o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda sohada jurnalistlar emin-erkin ishlashi uchun mustahkam huquqiy zamin yaratilishi lozim. Xususan, jurnalistlarning daxlsizligi masalasi qonun ijodkorlari tomonidan muhokama qilinib, aniq biror qonun hujjati asosida huquqiy muhofazaga olinishi lozim, shuningdek, jurnalistlar tomonidan nashr qilingan materiallarda biror shaxs yoki tashkilotga tuhmat qilingani yoki ular haqida noto'g'ri ekani tasdiqlangan ma'lumotlar e'lon qilingan taqdirda agar Zarar ko'rganini da'vo qilib ariza bilan chiqqan tomonga ushbu material oqibatida qanchalik moddiy va ma'naviy zarar yetkazilgani xolisona aniqlanishi va shundan keyingina hukm chiqaruvchi davlat tashkiloti tomonidan yakuniy hukm natijalari ushbu ommaviy axborot vositasi yoki boshqa nashrlar, televizion kanallar va radio eshittirishlarni uzatuvchi stansiyalar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ham inobatga olinishi kerak, deb hisoblaymiz. Bu borada mamlakatimiz qonunchiligida alohida islohotlar olib borilishi ommaviy axborot vositalarining rolini yanada oshiradi.

Shu o'rinda, jurnalistlar materiallarida tuhmat va haqorat natijasida putur yetkaziladigan inson sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'si kabi tushunchalariga alohida to'xtalib o'tish joiz. Manbalarda inson sha'ni – bu jamiyatga ijobiy baho berish bilan birga inson fazilatlarining ijtimoiy ongdagi aksidir. Inson sha'ni va shon-sharaf tushunchasini farqlash uchun uning uch alohida jihatiga e'tibor qaratish zarur. Birinchi jihat lingvistik jihat bo'lib, unga ko'ra, shon-sharaf tushunchasi insonning ichki axloqiy qadr-qimmatini, jasorati, halolligi, bag'rikenglik va pok vijdondir. Ikkinchi jihat esa huquqiy jihatdan shaxsning ijtimoiy bahosi bo'lib, u shaxsiyatga jamoatchilikning ijobiy bahosini o'zida aks etadi. Uchinchi psixologik jihat esa shaxsning ruhiy o'ziga-o'zi baho berishidir.

Tuhmat va haqorat natijasida inson sha'ni bilan bir qatorda uning qadr-qimmatiga ham putur yetadi. Shu o'rinda inson qadr-qimmatiga ham to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u shaxs fazilatlarining ijtimoiy baholashning uning ongidagi ijobiy aksidir. Bu tushuncha inson o'z-o'zini qadrlashi, fazilatlar va qiymatidan xabardorligidir. Qadr-qimmat faqat ijobiy ko'rinishda bo'lishi mumkin. Inson qadr-qimmatini yerga urilganda, u o'zini kamsitilgan his qiladi va tushkun holatga tushib qoladi. Inson tabiatdagi yagona ongli mavjudot sifatida oliy yaratilgan hisoblanadi, uning qadr-qimmatini esa kamsitish aslo mumkin emas. Shu o'rinda har bir inson o'zini haqiqatdan ijobiy fazilatlarga egami yoki aksi ekani va jamiyat unga qanday munosabatda ekani muhim emas.

Inson sha'ni va qadr-qimmatini borasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir qator moddalarida uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanib har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniishi hamda fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majbur ekanliklari qat'iy belgilab qo'yilgan.

Ishchanlik obro'si biror jismoniy yoki yuridik shaxsning ish faoliyatida ishbilarmonlik fazilatlarining mijozlar, iste'molchilar va boshqa shaxslar nigohidagi darajasidir. Qonunchilikda ishchanlik obro'si borasida aniq ta'rif keltirilmagani bois qonunni qo'llash amaliyotida kimning ishchanlik obro'siga ega ekaniga oid bir qancha talqinlar kelib chiqadi. Ayrim davlatlar qonunchiligida u faqat tadbirkorlik faoliyati bilan bog'lanadi. Shunday doirada faoliyat olib boruvchi shaxslarga nisbat ishchanlik obro'si tushunchasi qo'llanadi. Biroq uni kengroq ma'noda biror shaxsning u haqda e'lon qilingan noto'g'ri ma'lumotlar tufayli yetkazilgan ma'naviy va psixologik zarar tufayli o'z ish joyida unga yuklatilgan vazifalarni ado etishda qiyinchiliklarga duch kelishi va hamkasblari orasida obro'siga putur yetishi, shuningdek ish yuzasidan munosabatlarda o'zini chetga olib qochishi natijasida samaradorligiga salbiy ta'sir bo'lishini tushunish mumkin. Shundan kelib chiqib barcha jismoniy va yuridik shaxslar ishchanlik obro'siga ega, deb hisoblashimiz mumkin. Ishchanlik obro'si – bu jismoniy va yuridik shaxslar bilan bog'liq bo'lgan fazilatlar va baho berish jamlanmasi bo'lib, bu uning o'z mijozlari, iste'molchilari, kontragentlari, tarafdorlari, hamkasblari, soha mutaxassislari va boshqa shaxslar nigohida namoyon bo'lishidir.

Tuhmat va haqorat holati deb biror shaxs haqidagi haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumotlar tarqatilishi nazarda tutiladi. Noto‘g‘ri axborotning tarqatilishi esa matbuotda ma’lumotlarni e’lon qilish, radio orqali eshittirish yoki televideniye orqali efirga uzatish, kinoxronikalarda namoyish qilish, internetda tarqatish yoki boshqa ommaviy axborot vositalarida e’lon qilish; taqdimotlarda va ommaviy nutqda ma’lum qilish hamda mansabdor shaxslarga murojaat qilishda; ma’lumotlarni og‘zaki yoki boshqa yo‘l bilan kamida bitta boshqa shaxsga yetkazish kabilardan birida bo‘lishi kifoya. Axborotni ushbu ma’lumotni tegishli bo‘lgan shaxsga barcha maxfiylik choralarini ko‘rgan holda yetkazish va ommaviy axborot vositalari bosh muharriri va tahririyat xodimlarining ushbu ma’lumotlar nashrga berilishi, eshittirilishi, namoyish etilishi yoki efirga berilishidan avval ushbu ma’lumotlar bilan tanishib chiqishi haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan axborotlarni tarqatish hisoblanmaydi. Biror shaxs haqida yolg‘on ma’lumotlar tarqatilishi mumkinligi haqida xabardor qilish va bunga qarshi choralar ko‘rishiga undash, shuningdek tahririyatlarga kelib tushgan ma’lumotlarning haqqoniyligi va xolisligini aniqlash jarayonida uning tahlil qilinishi hamda turli mustaqil manbalardan tekshirilishiga yolg‘on ma’lumotlarni tarqatish, deya baho berib bo‘lmaydi.

Ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat mavzusini atroflicha tadqiq qilishdan avval bunday qonunbuzarlik holatiga milliy qonunchiligimizda qanday tartib belgilanganini aniqlashtirib olish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy Kodeksida tuhmat va haqoratga oid javobgarlik belgilangan. Ushbu qonunning 40-moddasiga binoan tuhmat ya’ni bila turib yolg‘on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatish uchun bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima jazosi belgilanadi. Keyingi 41-modda esa haqoratga oid javobgarlik belgilangan, unga ko‘ra haqorat qilish, ya’ni shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solinishiga sabab bo‘ladi. Yuqoridagi javobgarlik faqat birinchi marta sodir etilsagina qo‘llanadi. Ma’muriy jazo qo‘llanganidan keyin tuhmat yana sodir etilsa, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi 139-moddasiga binoan bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Nashr qilish yoki

boshqacha usulda ko‘paytirilgan tarzda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog‘ida joylashtirish orqali tuhmat qilish bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to‘rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi. Tuhmat – og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyat sodir etishda ayblab, og‘ir oqibatlar kelib chiqishiga sabab bo‘lgan holda, xavfli retsivist tomonidan va g‘arazgo‘ylik yoki boshqa past niyatlarda qilinsa, bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatdan to‘rt yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi. Haqorat borasida avval ma‘muriy jazo belgilangan bo‘lsa, bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Nashr qilish yoki boshqacha usulda ko‘paytirilgan tarzda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog‘ida joylashtirish orqali haqorat qilish bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to‘rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatdan uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Hech bir inson mukammal emas, xato va kamchiliklarni deyarli har kimda va har sohada uchratish mumkin. Shu tufayli ko‘plab manbalarda shaxs obro‘sigga putur yetkazadigan axborotlarning haqiqat bo‘lishi yoki qisman bo‘lsa-da o‘zida haqiqatni aks etishi tuhmat sifatida ko‘rilishi mumkin emas, deb qaraladi. Haqiqatdanda sodir bo‘lgan real voqealar haqidagi ma‘lumotlar borasida tuhmat va haqorat borasidagi normalarning qo‘llanilmaydi.

Tuhmat hisoblanadigan tarqatilgan axborotlar bir qancha belgilarni o‘zida aks ettiradi. Tarqatilgan axborot bayonotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Savollar, taxminlar va gipotezalar bayonot sifatida talqin qilinishi mumkin emas, chunki ular qarama-qarshi lingvistik kategoriyalar hisoblanadi. Bayonotlar hozirgi payt va o‘tmish haqidagi ma‘lumotlarni ifoda etishi kerak. Kelajak borasidagi taxminlar va prognozlar tuhmat, deb qaralmaydi. Bayonot natijasida bu haqida da‘vo bilan murojaat qilgan fuqaro yoki yuridik shaxs tomonidan amaldagi qonunchilik

hujjatlarining buzilganlik holati ma'lum qilinsa unga tuhmat bo'yicha huquqiy baho beriladi. Faqatgina jismoniy shaxslarga nisbatan amalga oshiriladigan shaxsiy, jamiyat va siyosiy hayotda insofsiz harakat, noto'g'ri va axloqsiz xatti-harakat hisoblanadigan harakatlarni sodir etish bayonot sifatida e'tirof etiladi. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy va yuridik shaxslar orasida ishbilarmonlik odo-axloq qoidalari yoki odatlarining buzilgani borasida bayonot berish ham shular jumlasiga kiradi. Ishlab chiqarish, xo'jalik va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish chog'ida insofsizlik borasida bayonot berishga ham shunday ta'sir qo'llanadi. Tarqatilgan ma'lumot jismoniy yoki yuridik shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'siga chindanda zarar yetkazishi lozim. Bunday holat isbotlansagina belgilangan javobgarlik tatbiq etiladi.

Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan materiallarda tuhmat va haqorat masalasiga bu borada jismoniy va yuridik shaxslarga belgilangan umumiy javobgarlik bo'yicha ish olib boriladi. Biroq keyingi yillarda ushbu soha rivoj topgan xorijiy mamlakatlarda tuhmat va haqorat borasida sud jarayonlarida qaror ushbu materialning qanchalik zarar keltirganini hisoblash va isbotlash orqali chiqarilmoqda. Ayniqsa, axborot ulashish maydonida ijtimoiy tarmoqlar va blogerlarning ko'tarilishi hamda salmoqli o'rin egallashi masalani norma ijodkorligi darajasida yana bir bor ko'rib chiqish zaruratini hosil qildi.

Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari orasida Qozog'istondagi vaziyatga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2014-yilda mamlakatda yangi Jinoyat Kodeksi qabul qilindi. Biroq ushbu Kodeks avvalgisi kabi tuhmat va haqoratga oid jinoiy javobgarlik bo'yicha moddalarni o'z ichiga oladi. Uning 130-moddasiga binoan qasddan soxtalashtirilgan axborotni tarqatish bo'yicha ayblov faqat jabrlanuvchi shaxsning arizasiga ko'ra qo'zg'atilishi mumkin. Tuhmat jinoyat tarkibiga kirishi uchun tarqatilgan ma'lumotlar yolg'on bo'lishi va haqiqatni o'zida aks ettirmasligi shart.

Qirg'izistonda esa tuhmat va haqoratga oid jinoiy qoidalar yaqindagina bekor qilindi. 2010-yilda umumxalq referendumidan keyin qabul qilingan mamlakatning yangi Konstitutsiyasida tuhmat va haqorat uchun jinoiy javobgarlikka tortish bo'yicha tartib bekor qilindi. Biroq Respublikaning Jinoyat Kodeksidagi tuhmat borasidagi 127-modda faqat 2011-yilga kelib olib tashlandi. Odatda, jinoyat kodekslaridagi tuhmat va haqorat bo'yicha normalar jurnalistlar va ommaviy axborot vositalariga nisbatan qo'llanadi. Bu esa so'z va fikr erkinligiga salbiy ta'sir o'tkazmay qolmaydi.

Turkmanistonda tuhmat va haqorat borasida javobgarlik ma'muriy va jinoyat Kodekslarida keltirib o'tilgan. Biroq islohotlar natijasida ushbu tushunchalarning mas'uliyat va qo'llanish doirasi ancha toraydi.

Angliya va Uelsda jinoiy tuhmat borasidagi qonunlar to'liq bekor qilindi. Shimoliy Irlandiya va Shotlandiyada ham tuhmat jinoyat hisoblanmaydi. Buyuk Britaniyada davlatga, davlat rahbariga, mansabdor shaxslariga, ramzlarga va institutlariga, xorijiy davlatlar, ularning ramzlari, rahbarlari va mansabdor shaxslariga tuhmat va haqorat qilish uchun hech qanday jinoiy jazo tayinlanmaydi.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat Kodeksida hozirda faqat tuhmat uchun jinoiy javobgarlik saqlab qolingan. Unga ko'ra, boshqa shaxslarning sha'ni, qadr-qimmatini va obro'siga putur yetkazadigan yolg'on ekani ma'lum bo'lgan axborotlarni tarqatish jinoyat hisoblanadi.

Dunyo mamlakatlarida ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat borasidagi qonunchiligini tahlil etish jarayonida lese-majeste tushunchasini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Lese-majeste tushunchasi biror davlatdagi hukmron rahbarning qadr-qimmatini haqorat qilish yoki tuhmat qilishdir. U aniqroq ma'noda davlat rahbarlarining xatti-harakatlariga tanqidiy ko'z bilan qarash mamlakat miqyosida ruxsat etilganini yoki aksini tasdiqlovchi qonun-qoidalar mavjudligini ifodalaydi. Bu ayrim davlatlarda aniq normalar bilan belgilab qo'yilgan bo'lsa, ba'zilarida xalqlar va millatlarning tarixiy kelib chiqishi, axloqiy va an'anaviy qadriyatlarini natijasida umumqarash sifatida e'tirof etiladi.

Ushbu jinoyat nomi o'rta asrlar fransuz tilidan olingan so'z birikmasining zamonaviylashtirilgan ko'rinishi bo'lib, bu ibora “tojga qarshi jinoyat” degan ma'noni bildiradi. Shunga yaqin shakldagi ibora lotin tilida “jabrlangan yoki buzilgan ulug'vorlik” ma'nosini bildiradi. U dastlab suveren xalqning ulug'vorligini bildirgan bo'lsa, keyinchalik monarxning ham ulug'vorligiga nisbatan ishlatilgan.[2]

Tarixga oid ma'lumotlarda turli qirolliklar hukmdorlari ulug'vorliklariga qarshi qilingan jinoyatlarga tojga qarshi qilingan jinoyat sifatida bajo berilgan. Ayrim huquqiy tizimlarda ba'zi jinoyatlar ataylab yoki tojga qarshi amalga oshirilmagan bo'lsa ham lese-majeste, deb tasniflangan. Qirollik tangalarining qalbakilashtirilishi ham lese-majeste bahosini olgan chunki tangalarda hukmdorning surati yoki belgisi tushirilgan.

Yevropada mutlaq monarxiyaning qulashi qit'a davlatlarida lese-majeste unchalik og'ir bo'lmagan jinoyat sifatida qaraladigan bo'ldi. Biroq avvallari lese-majeste jinoyati bilan bog'liq deya tasniflangan ba'zi zararli xatti-harakatlar hozirda ham xiyonat sifatida jinoiy javobgarlikka tortilishga asos bo'lishi mumkin.

Ayrim respublikalarda haligacha davlatning eng yuqori pog'onalarida turuvchi vakillariga qarshi har qanday noto'g'ri harakat jinoyat deb tasniflanadi. Lese-majeste qonunlari Yevropadan tashqaridagi monarxiyalarda, jumladan zamonaviy Tailand va Kambodjada amal qiladi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari orasida Rossiya Federatsiyasida lese-majeste mazmunidagi qonunlar va tartib borasida izlanish olib borilsa, mamlakatda 2019-yil mart oyida davlat va hukumat amaldorlariga nisbatan hurmatsizlik va odobsiz ruhdagi onlayn bayonotlarni e'lon qilishni huquqbuzarlik deb topuvchi qonun qabul qilinganini ko'rish mumkin. Bunday holat birinchi marta sodir etilsa, yuz ming rublgacha takroriy qayd etilsa ikki yuz ming rubl yoki 15 kunlik qamoq jazosi belgilanadi.[3]

Belarusda 2022-yil 31-yanvar kuni bir ayolning telefonidan hukumat rasmiylarini masxara qiluvchi suratlar borligi aniqlanadi. Mamlakatning avtoritar rahbari Aleksandr Lukashenko va boshqa rahbarlarni haqorat qilgani uchun unga 18 oylik qamoq jazosi belgilandi. 2020-yilning avgust oyida mamlakat prezidentligi uchun saylovlarda g'alaba qozonganini da'vo qilgan Lukashenkoni g'olibligi xalqaro mustaqil kuzatuvchilar tomonidan rad etilgan edi. O'sha paytda ham shunga o'xshash hukmlar chiqarilgan edi.[4]

Estoniya Jinoyat kodeksining 247 249-moddalariga binoan chet el davlat rahbarlarini, ularning vakillari va oila a'zolarini haqorat qilish, ularning bayrog'i va madhiyasiga hurmatsizlik ko'rsatish ikki yilgacha qamoq jazosi bilan jazolanishga sabab bo'lishi mumkin.

Dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri bo'lgan Germaniyada 2017-yilgacha xorijiy davlatlar rahbarlarini ochiqchasiga haqorat qilish noqonuniy edi. O'sha yil yanvar oyida ushbu qonunni mamlakat jinoyat kodeksidan olib tashlash taklifi kiritildi va 2018-yil 1-yanvardan boshlab ushbu qonun o'z kuchini yo'qotdi. 2016-yil aprel oyida tungi televideniya nemis komedik aktyori Turkiyaning amaldagi prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'an haqida odobsiz she'r o'qiganidan keyin Turkiya hukumati uning javobgarlikka tortilishini talab qiladi. O'sha paytdagi kansler Angela Merkel ushbu talabni qondirish haqida qaror qabul qiladi va uncha mashhur

bo‘lmagan ushbu qonunni bekor qilish masalasini ko‘rib chiqish niyatini bildiradi.[5]

Germaniyada federal prezidentni haqorat qilish hali-hamon jinoyat hisoblanadi. Biroq shunday javobgarlikka tortish uchun shaxsan prezidentning ruxsati talab etiladi. Biroq parlament a‘zolari munozaralar chog‘ida mamlakat prezidentini qoralagan holatlari kuzatilgan. Prezident ushbu davlatda birlik ramzi ekanini hisobga olganda, siyosatchilarning omma oldida uni tanqid qilishi maqbul hisoblanmaydi.

Italiyada davlat prezidentining sha‘ni yoki obro‘sig a putur yetkazish bir yildan besh yilgacha qamoq jazosi bilan jazolanadi. Bu o‘z vakolatlarini amalga oshirish bilan bog‘liq o‘tmishdagi va hozirgi barcha voqealarga tatbiq etiladi. Italiya prezidentining janubiy kelib chiqishiga ishora qilib uni irqiy qoralagani uchun Shimoliy Liga sobiq yetakchisi Umberto Bossi bir yil-u o‘n besh kunga ozodlikdan mahrum qilingan. Keyinroq u prezident tomonidan afv qilingan.

Italiyada chet el davlatlari bayroqlari va gerblarini haqorat qilish taqiqlanadi. Chet el mamlakatlar rahbarlariga oid shunga o‘xshash qonun 1999-yilda bekor qilingan.

Shveysariyada boshqa davlatlar rahbarlarini ochiqchasiga haqorat qilish noqonuniy hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda boshqa davlatlar hukumat a‘zolari, diplomatik vakillari, mamlakatda bo‘lib o‘tayotgan xalqaro konferensiya rasmiy delegatlarini haqorat qilish uch yildan ko‘p bo‘lmagan ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadi.

Eronda mamlakat Oliy Rahbari va sud tizimini haqorat qilganlik uchun fuqarolar sudlar tomonidan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Saudiya Arabistonida 2014-yilda kuchga kirgan terrorizmga qarshi kurash qonuniga ko‘ra mamlakat birligiga tahdid soluvchi, jamoat tartibini buzuvchi, davlat yoki qirol obro‘sig a putur yetkazuvchi harakatlar terrorchilik harakati, deb topiladi. Bunday jinoyat qattiq jismoniy jazo va hatto o‘limga ham olib kelishi mumkin.

Turkiya qonunchiligiga binoan turk millatini, Turkiya Respublikasini, davlat muassasalarini va milliy qahramonlarini haqorat qilish noqonuniy hisoblanadi. Turkiya prezidentini ham haqorat qilish jinoiy javobgarlikka olib keladi.

XULOSA

Shunday qilib ko‘plab mamlakatlarda tuhmat va haqorat borasida qonunchilik turlicha ekani ma’lum bo‘lmoqda. Lekin bu boradagi islohotlar va o‘zgarishlar ko‘proq ommaviy axborot vositalari va jurnalistlarning erkin faoliyat olib borishi uchun ijobiy tomonga siljiyotgani rost. Mamlakatimizda ham shunday o‘zgarishlar ko‘zga tashlanmoqda. Yaqin yillarda tuhmat va haqorat borasidagi javobgarlik Jinoyat Kodeksidan butunlay olib tashlanishini oldindan prognoz qilish mumkin. Kunlik axborot oqimi ortgani sayin uning qanchalik dolzarb ekani yanada oydinlashib boradi. Biroq so‘z va fikr erkinligidan o‘zgalarga atayin zarar yetkazish maqsadida foydalanish bunday huquq va erkinliklarni suiiste‘mol qilish jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shmaydi, balki to‘sqinlik qiladi. Shu sababdan ommaviy axborot vositalarida jurnalist kadrlarning huquqiy savodxonligini oshirish va tarqatish uchun to‘planayotgan axborotlarning haqqoniyligi hamda xolisligini ta‘minlash uchun oldindan chora ko‘rish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Диффамация в СМИ. /Авт.- сост. Г.Ю. Арапова, М.А. Ледовских – 2-е издание, переработанное и дополненное - Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2012. – 160 с. – (Справочная серия. Юристу и руководителю СМИ).
2. "lèse-majesté". Oxford English Dictionary (Online ed.). Oxford University Press. (Subscription or participating institution membership required.)
3. Bennetts, Marc (6 March 2019). "Russia passes law to jail people for 15 days for 'disrespecting' government". The Guardian. Retrieved 19 October 2019.
4. "Two More Belarusians Sentenced For 'Insulting' Lukashenka". rferl. 31 January 2022. Retrieved 6 December 2022
5. "Berlin abolishing slander law on insulting foreign leaders". Deutsche Welle. 25 January 2017.
6. Report of the Review of the Defamation Act 2009
7. O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy Kodeksi
8. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi
9. Defamation and Insult Laws in the OSCE Region A Comparative Study by Organization for Security and Co-operation in Europe The Representative on Freedom of the Media Dunja Mijatović